

ԳՐԱԴՐՈՍՈՒԿԱՆ

«ԼԻԱԿԱՍԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ

ՀԱՄԵՍԱՏՈՒԹԵԱՄԲ 562 ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ»

Ն Ե Ր Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

ՀԱՅԿԱՆ ԱՆՈՒՅԱՆ — ՆՐԵԱՆ — 1955, էջ 655

Նոր պարսկերէնը սենի բազմաթիւ բարբառներ, որոնք կը բաժնուին երեք խումբերու։

ա) Կեդրոնական բարբառներ, որոնց գիրաւորն է փարսին կամ կրակապաշտ պարսիկներու բարբառը։ Փարսիները ըլլալով իսկական պարսիկներու ներկայացուցիչները, լեզուով ալ շատ անաղարտ մնացած են։ Մինչդեռ բուն պարսկերէնը, մանձնտական կրօնքի պատճառով, խճողուած է անհամար արաբերէն բառերով, փարսին գրադաշտական կրօնքի շնորհիւ, բոլորովին գերծ մնացած է այդ աւելորդ խառնուրդէն։ Փարսները ցրուած են Հարաւային Պարսկաստանի մէջ, բայց անոնց գլխաւոր քաղաքն է Նկտ քաղաքը։ Հնդկաստան՝ Պոմպէյ ալ շատ փարսեր կան, բայց անոնք կուճարաթի կը խօսին։

Ստորե կը ներկայացնենք ամբողջական մատենագրութիւն մը իրանեան ճիւղի մասին, ինչ որ իկանեան կը կատարէ մասնակի կերպով։

1) Ընդհանրապէս իրանեան ճիւղի մասին Geiger & Kuhn, Grundriss der Iranischen Philologie, 2 հատոր, Strassburg, 1895 - 1901 (աւելուածով մը Օսիթիէնի մասին, 1903); H. Reichelt, Iranisch (Geschichte der idg. Sprachwiss. IV. 2), Berlin, 1927; H. W. Bailey, Պարսիկներ (բարբառներ) յօդուած՝ Encyclopédie de l'Islam մէջ։

2) Հին պարսկերէնի մասին Meillet-Benveniste, grammaire du vieux - perse, Paris, 1931; Herzfeld, Altpersische Inschriften, Berlin, 1938; R. G. Kent, Old Persian Grammar, Texts, Lexicon, New Haven, 1950; W. Hinz, Altpersischer Wortschatz, Leipzig, 1942։

3) Պահլավերէնի և միջին պարսկերէնի

մասին՝ P. Tedesco, Dialektologie der Westiranischen Turfantexte (Le Monde Oriental, XV, էջ 184 - 258); H. S. Nyberg, Hilfsbuch zum Pehlevi, 2 հատոր, Leipzig, 1928 - 1931; W. Henning, Das Verbum des Mittel persischen der Turfanfragmente (Zeitschrift für Indologie und Iranistik, IX, 1933, էջ 158 - 253); O. Hansen, Die mittelpersischen Papyri, Berlin, 1938, (Abhandl. Berl. Akad. 1937)։

4) Պարթևերէնի մասին՝ A. Ghilain, Essai sur la langue parthe, Louvain, 1939։

5) Պարսկերէնի մասին՝ P. Horn, Neupersische Schriftsprache (Grund. iran. Philologieի մէջ); H. Jensen, Neupersische Grammatik, Heidelberg, 1931; Lambton, Three Persian dialects, London, 1938։

բ) Կասպեան բարբառներ, որոնք կը խօսուին Կասպից ծովի հարաւային և արեւմտեան եզերքները, որոնց գլխաւորներն են, արեւելքէն դէպի արեւմուտք ուղղուելով, մաղանսարանի, սեմլանի, փլափի, քալիւի (91000) և քոքերեհ (125000) բարբառները։ Վերջինը կը խօսուի Շամախի շրջանին մէջ։ Կան մինչև իսկ թաթարալեզուներ, որոնք կը բնակին Շամախի Մատրասա, Ղուբայի Խաչմաս և Քիլիվար, Ղլլարի Բեքիթէյ կամ Ղարաշալի գիւղերը։

1) Կասպերէնի մասին՝ A. Christensen, Contribution à la dialectologie iranienne, Copenhagen, 1930։

գ) Բալխի բարբառներ, որոնք կը կազմեն իրանեան լեզուներու հիւսիս արեւելեան ճիւղը և սահմանակից են մէկ կողմէն թուրքերէնին և միւս կողմէն հնդկերէնին։ Այս բարբառները կը տարբերին տաճիկներու բարբառէն (սր թուրքիստանի ընդի իրանցիներուն բարբառն է) և ասով ցոյց կու տան թէ, Բամիլի շրջանի այս պարսիկները բուն իրանցի պարսիկներն են, որոնք փարսիւով արաբական արւաւանքէն, ապաստանած են այս լեռները։ Անոնք աւելի երկար պահած են ընդհանրապատկան կրօնքը (սորս հետքերը մինչև այսօր ալ կը մնան իրենց մէջ) և աւելի ուշ մանձնտական դարձած են։ Այս խումբի բարբառներն են՝ սարիսլի, Երվանի, իւլիսի, իւլիսլի, զիլիսլի, մինչև իսկ, ճիլիսլի, իւլիսլի, զիլիսլի, Բուսանի, սանլիլի։

1) Բամիլեան բարբառներու մասին՝ W. Lentz, Pamir - Dialekte, Göttingen, 1933; H. Sköld, Materialien zu den iranischen Pamirsprachen, Lund, 1936; G. Morgenstierne, Indo

չև նոր — Պայազլուտ Անոնց կենդանավայրը
 Զախրու լեռներու շրջանն է։ Քիւրտերը հին
 ցեղ են, ապահովաբար նոյնն են Քսենոփոնի
 Καρδοσύχοι, ասորիներու qordo, հին հայոց
 Կորճայ կամ Կորդուացի կոչուած ցեղին հետ։
 Անոնք բաժնուած են բազմաթիւ աշխրեթ-
 ներու, որոնք շատ անգամ իրարու հետ
 թշնամական յարաբերութիւն ունին։ Անոնց
 մահնախորտ բնակութիւնն է Աղբոզէն մինչև
 Ուրմիա, Մակու և Քիրմանշահ։ Քիւրտե-
 րէնը շատ մօտ է նոր պարսկերէնին և ունի
 բազմաթիւ բարբառներ։ Բարբառներու տար-
 բերութիւնը աւելի կը շեշտուի անո՞վ որ,
 գեա չունին ազգային միութիւն, գրական
 նութիւն և ընդհանուր գրական լեզու։ Մա-
 նօթ բարբառներէն գլխաւորներն են՝ Կուր-
 մանցի՝ որ բուն քիւրտերէնն է։ Ջազա, Իմլի,
 Քիրմանցահի։ Քիւրտերու մէկ առանձին
 ճիւղը կը կազմեն Տեսիմցիները, որոնք
 մահմետական չեն և կը խօսին զազայիէնի
 մէկ տոնակը։ Բոլորովին առանձին են նաև
 Սիթիները, որոնք բաժնուած են երկու
 հատուածներու։ մէկ մասը կը բնակի Մու-
 սուլի շրջանը, իսկ միւսը՝ Արագածի լան-
 չերուն։ Անոնք ունին առանձին կրօնք, որ
 լայն յայտնի չէ, կը խօսին քիւրտերէն,
 իսկ վերին տարիները արտաբն խոսողն-
 րով, սկսան մշակել իրենց լեզուն։

1) Քիւրտերէնի մասին՝ K. Barr, Kur-
 dische Dialekte, Iranische Dialektauf-
 zeichnungen aus dem Nachlass von T. C. An-
 dreasի մէջ (Abhand. Gesellsch. Wiss. zu
 Göttingen III, 11), Berlin, 1939:

7) Սսիքիերէն (224000), կը խօսուի Մի-
 ջին Կովկասի լեռներէն մինչև Թիբեթի մօ-
 տերը, Դիսուաշները կը հաստատեն թէ օսիթ-
 ները հին սկիւթացիներն են, որոնք սար-
 մանտացիներու և ուրիշ իրանական ժողո-
 վուրդներու հետ կը բնակէին հնագոյն ժա-
 մանակ ամբողջ Հարաւային Ռուսաստանի
 շրջանները, ապա սլաւոնները զիրենք քշե-
 ցին այդ շրջանէն։ Նոյնիսկ Օսեթ բառը կը
 ծագի Սկիւթիա ձևէն։ Հին պատմագիրները
 շատ բան աւանդած են մեզի այս ժողո-
 վուրդի մասին։ Բացի զանազան յատուկ
 աղբյուրներէն, Հերոդոտը կու տայ մեզի մի
 քանի սկիւթական և սարմատական բառեր,
 որոնք բոլորը կը բացատրուին իրանեան ար-
 մատներով և յատկապէս օսեթներով։ Որինակ՝
 սկիւթական — furtas, որ կը գտնենք յոյն

պատմիչներու աւանդած սկիւթական յա-
 տուկ անուններու մէջ, ճիշդ ու ճիշդ նոյն
 է օս. furt արդիո՞ր բառի հետ։ Օսեթները կը
 մօտենայ մէկ կողմէն սոկտերէնին և միւս
 կողմէն Եգիպտոսի բարբառին, որ կը խօսուի
 այժմ Սամարյանտի արեւելեան կողմը։

1) Օսիթիերէնի մասին՝ V. Miller, Die
 Sprache der Osseten, 1904 (Grund. Iran.
 Philologieի մէջ)։ Baiev և Lentz, Mitteil.
 der Semin. für Orient. Spr. XXXVII, 1934,
 էջ 161; Bailey, Trans. Phil. Soc., 1945, էջ
 1—38:

8) Սոկտերէն, հին Պարսկաստանի Սոկ-
 տիանիա նահանգի լեզուն է. (մայրաքա-
 ղաքն է Maracanda, արդի Սամարյանտ),
 որ կորսուած էր մինչև վերջին ժամանակ-
 ները։ 1900—10 թուականներուն երեան
 եկու չինական Թուրքիստանի՝ քանի մը
 բնագիրներու մէջ, մէկ մասը քրիստոնէա-
 կան և մեծ մասը պուտտայական նկարներու
 վերաբերեալ, որոնց թուականն է առաջին
 դարէն մինչև Գրգ. դար։ Այս լեզուն ալ կը
 պատկանէր սկիւթական խումբին և մօտիկ
 ազգականն էր օսեթներին։ Միջին դարերուն
 մեծ տարածութեան վրայ կը խօսուէր և
 ամբողջ Կեդրոնական Ասիոյ միջազգային
 լեզուն էր. սկսեցով Սոկտիանիայէն կը տա-
 րածուէր մինչև Մանջուրիա և Չինաստանի
 սիբուրը, և հասաւ բաւական բարձր քաղա-
 քակրթութեան։ Իր ներկայացուցիչն է այ-
 սօր Եգիպտոսի բարբառը։

1) Սոկտերէնի մասին՝ Essai de gram-
 maire sogdienne I, R. Gauthiotի կողմէ, Pa-
 ris, 1914—1923; II, E. Benvenisteի կողմէ,
 Paris, 1923; W. Henning, Ein manichäisches
 Bet- und Beichtbuch (Abhand. Berl. Akad.),
 Berlin, 1937; E. Benveniste, Textes sogdiens
 de la Mission Pelliot, Paris, 1940; Henning,
 Bull. School Orient. Stud. XI, (1946) էջ 713
 և XII, (1948) էջ 601:

9) Սակտերէն, նոյնպէս երեան եկու Թուր-
 քանի պեղումներուն ժամանակ. բազմաթիւ
 բնագիրներով, զոր աւանդած են Ոսթմանի
 պուտտայականները։ Յաճախ այս լեզուն
 անորոշ բառով կը կոչենա Արեւելեան իրանեա-
 րէնա և մօտիկ է սոկտերէնին։

10) Մարտերէն, Մարաստանի լեզուն է։
 Մարաստանը կը տարածուէր Ուրմիոյ լիճէն
 արեւելք՝ մինչև արդի Պարսկաստանի կեդ-
 րոնը, մայրաքաղաք ունենալով Էկպատանը,

որ ներկայ շամատանն է։ Մարերու լեզուն յայտնի է մեզի, բայց ստույգ է որ անոնք արիական ճիւղին կը պատկանէին։ Ն. Ք. 549ին, Պարսիկները, որոնք Պարսիք ծոցի եզիրքը բնակող ժողովուրդ մըն էին, բարձրացան զէպի հրախօս և Մարերու պետութեան վերջ տուին։ Յեղակցութիւնը և անշուշտ լեզուի նմանութիւնը պատճառ դարձան, որ Մարերը շուտով ձուլուին Պարսիկներու մէջ և մարերէնը բոլորովին անհետացաւ։

Անառիկ չի յիշատակեր Ռորազմերէնը կամ ինտարիզմերէնը, ինտարզմի կամ ինտարիզմի բարբառը, որ մեզի ծանօթ է արաբական գատատանական գաղնագրերու մէջ յիշատակուած կարգ մը մեկնութիւններով և նախագատութիւններով։ Արաբական գիրքերու արտագրումէն գատելով, կարելի է ենթադրել թէ Ռորազմերէնը գրացի է Սոկոտերէնին։

Ուրիշ բարբառ մը, որուն տակաւին ո՛չ անունը և ո՛չ տառերը որոշապէս հաստատուած են, երեան եկաւ Հեֆթալեան կամ ճէղիկ - Սիլիթեան թագաւորներու (Դուցեան, Ք. Վ. 2րդ. 3րդ. դարուն դարերուն) գրաքննելու առաջադէններով և կարգ մը տակաւին չկարդացուած ձեռագրական բեկորներով։ Այսուրեք կը գրուի ձախէն աջ և կը ծագի յունական այբուբենէն։ (Տես, A. Meillet & M. cohen, L. M., էջ 30։

1) Ռոթմաներէնի մասին՝ H. W. Bailey, Codices Khotanenses, Copenhagen, 1938 & Khotanese Texts, I, Cambridge, 1945; S. Konow, Primer of Khotanese Saka, Norsk Tidsskr. for Sprogvid., XV, 1949; էջ 1-136։

2) Ռորազմերէնի մասին՝ W. Henning, Zeitschrift der deutschen Morgenland, Gesellschaft., 1936, յաւելուած էջ 30-34։

3) H. Junker, Drei Erzählungen aus Yagnōbī, Heidelberg, 1914 & Arische Forschungen Yagnōbī - Studien, Leipzig, 1930։ O. Hansen, Essai de déchiffrement, La Nouvelle Clivio, III, էջ 41-69։ Տես A. Meillet & Marcel Cohen, L. M., էջ 70-71։

Գ. — Թոխարական ճիւղ. — Այս ճիւղը մինչև վերջին ժամանակները անծանօթ էր։ 1892էն մինչև 1910 Զինական Թուրքիստանի և Թուրքմանի շրջաններուն մէջ գիտական խուզարկութիւններ կատարուելով, երեան եկան քանի մը անծանօթ լեզուներ զանա-

զան ձեռագիրներու մէջ։ Անոնց մէջ կային նաեւ A և B երկու իրարու շատ մօտիկ բարբառներ, երկուքն ալ հնդկարական միենոյն մօր զառակ, որոնք խոսուած էին Քուչա, Կարշար և Թուրքան գաւառներու շրջանները, այսինքն հին Պակարիոյ մէջ, Կիտունները համաձայնեցան A և B լեզուները կոչել թոխարեհն, Bն մանաւանդ անուանելով Բուլքեհն։ Այս անունը նախ գտնուեցաւ չինական մատենագրութեան մէջ Tu-ho-lo ձևով և հնդիկ մատենագրութեան մէջ Tukhāra ձևով։ Այս ձևերու հետ նոյնն են Ստրաբոնի Τόχαροι և Ռոբինսոնի Ալխարհագրութեան մէջ յիշուած Թուխարի ժողովուրդ՝ Թուրքիստանի և Սոկոտանիոյ կողմերը։ Վերջապէս նոր գտնուած բնագրիներու մէկու Թուրքերէն թարգմանութեան մէջ յիշուած է Tokrī ձևը։

Թոխարերէն ձեռագիրները բարբառաբար գրուած էին հնդկական այբուբենով, որոնց կցուած էր միենոյն ժամանակ հնդկերէն թարգմանութիւնը։ Այսպէսով, գիտունները կրցան դիւրաւ կարդալ և լուծել այս անծանօթ լեզուն և ճշգիւ անոր գիրքը հնդկարական լեզուախումբին մէջ։ Թոխարերէնը շատ հին վրեժակ մը կը ներկայացնէ։ Իր բառամթերքով ան կը գտնուի պալիկի-սլաւական և յոյն-հայ ճիւղերու միջև, բոլորովին հետեւ արիական խումբին։

Քուչերէնը կը խոսուէր Քուչայի մէջ մինչև 7րդ. դար, իսկ A բարբառը տեւած է մինչև 10րդ. դար, իսկ A. Meillet, Le tokharien, Indogerm. Jahrb. I, մէջ 1914; E. Sieg, W. Siegling - W. Schulze, Tocharische Grammatik, Göttingen, 1931; S. Levi, Fragments de textes koutchéens, Paris, 1933; E. Schwentner, Tocharisch, Berlin, 1935; E. Benveniste, Tokharien et indo-européen, (Festschrift H. Hirt, II, մէջ, 1936, էջ 227-240); H. W. Bailey, Taugara (Bull. of the School of Orient. Studies, VIII, մէջ, էջ 883); W. Henning, Argi and the Tokharians (նոյն IX, 1938, էջ 545; E. Schwentner, Z. D. M. G. N. F. XVIII, մէջ, 1939, էջ 76); H. Pedersen, Tocharisch, Copenhagen, 1941; Henning, Asia Major, I, (1949), էջ 158-162; Տես A. Meillet & Marcel Cohen, L. M., էջ 72։

ԱՆՈՒՇՍԻԱՆ ՎՐԴ. ԶԳՋԱՆԵԼՆ (Շարունակելի՝ 8)